

OBRAZY PORUSZONE AKTUALIZACJA ZNACZEŃ JASNOGÓRSKIEJ IKONY W PEREGRYNACJI „OD OCEANU DO OCEANU”

MAŁGORZATA DUBASIEWICZ

WPROWADZENIE

W religijnym kontekście peregrynacja jest rytuałem bazującym na przemieszczaniu figur, obrazów i innych przedmiotów sakralnych w celach kultowych. Praktykę tę można rozpatrywać jako odwrotność pielgrzymki, jej substytut¹ lub jako cykl procesji (Rock 2015, 49, 56). Wspólnota, do której wymienione artefakty mentalnie należą, przypisuje wędrującym przedmiotom rozmaite sensy – wydobywa już zdeponowane, a także nadaje nowe, które wpisują się w aktualny kontekst społeczny.

Szkic ten jest próbą zinterpretowania wybranych znaczeń, które są podnoszone w narracji wokół „Peregrynacji ikony Częstochowskiej »Od Oceanu do Oceanu. Przez świat w obronie życia«”² przez polskich organizatorów wydarzenia oraz w zawartym przesłaniu aktu „Powierzenia ochrony cywilizacji życia

MAŁGORZATA DUBASIEWICZ – etnolog, archeolog, przygotowuje pracę doktorską na Uniwersytecie Gdańskim dotyczącą doświadczenia „obrazów świętych”. E-mail: ma.dubasiewicz@gmail.com. ORCID 0000-0002-2163-7321.

¹ Stella Rock w odniesieniu do praktyk związanych z przewożeniem ikon i relikwii w prawosławnej Rosji proponuje termin „inverted pilgrimage”. Anna Niedźwiedź nawiązuje do tego pojęcia w odniesieniu do peregrynacji obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej rozpoczętej w 1957 roku (Rock 2015, 49, 56; Niedźwiedź 2015, 83). Badania peregrynacji obrazu w Polsce zob. Niedźwiedź 2005. Rozpatrując peregrynację jako analogię do pielgrzymki, uznać można, że „wędrowcem” stają się przedmiot kultu oraz osoba przedstawiona na wizerunku.

² Główne tezy niniejszego tekstu przedstawiłam podczas VI Bystrzańskich Warsztatów Antropologicznych „Więcej niż morze (może ocean)” w Lanckoronie w 2017 roku.

i miłości w ręce Najświętszej Maryi Panny”. Interesują mnie przypisywane jasnogórskiej ikonie³ znaczenia, które można określić jako: obronne, przywódcze i mediacyjne, a których wartość sankcjonowana jest przekonaniem o obecności Matki Bożej w wizerunku lub poprzez wizerunek⁴.

Osią rozważań są dwie dopełniające się kategorie, kluczowe dla zwyczaju peregrynacji, tj. ruch oraz obecność. Pierwszą zawężam w omawianym kontekście do zagadnienia przenoszenia obrazu, którego konsekwencją jest przekonanie m.in. o wyznaczeniu, utwierdzeniu lub przekroczeniu granic (sanktuariów, państw, wyznań). Drugą koncentruję na sposobie objawiania się *sacrum*, mocy, osoby w wizerunku lub poprzez wizerunek. Na styku tych dwóch kategorii ujawnia się decydujący dla idei peregrynacji obrazu świętego moment związany ze skracaniem dystansu dzielącego obraz od odbiorcy, oznaczający niecodzienną bliskość wizerunku. Zatem peregrynacja, poprzez wpisany w nią element kinetyczny, pociąga za sobą problem podtrzymywania lub przekraczania granic (od globalnych po osobiste) – ich ukonstytuowanie lub naruszanie legitymizowane jest przekonaniem o cudowności wizerunku albo obecności osoby w obrazie lub poprzez obraz. Przywołane kategorie mają swoje odniesienia w etnologicznych badaniach nad pielgrzymowaniem⁵ oraz obrazem (zob. Belting 2007; 2010; Freedberg 2005; Niedźwiedz 2005; Tokarska-Bakir 2000; Turner i Turner 2009). Ponadto odsyłają do nich pojęcia określające praktykę przenoszenia wizerunków,

³ W pozostałej części tekstu, poddając analizie wybrane aspekty narracji wokół wędrującego jasnogórskiego wizerunku w peregrynacji „Od Oceanu do Oceanu”, będę używać m.in. pojęcia ikona. Wybór ten podyktowany jest uwzględnieniem emicznej perspektywy, tj. terminologii stosowanej przez organizatorów, którzy dostrzegają różnicę między obrazem a ikoną i świadomie stosują to określenie do peregrynującego obrazu. Organizatorzy w wypowiedziach (nagraniach) oraz opisach wydarzenia (na stronie internetowej peregrynacji, w materiałach prasowych, drukach ulotnych, publikacji) dokonują pojęciowego rozróżnienia między obrazem o treści religijnej a ikoną (Kowalewska 2014). Analogicznie pojawiające się w artykule określenia (ikony) Matki Bożej (zamiast częściej stosowanego przez polskich czcicieli wizerunku określenia (obraz) Matki Boskiej) wynika z używanego przez organizatorów nazewnictwa. Problematyczność pojęć obraz i ikona zob. Dąb-Kalinowska 2000, 17–29; Łukaszuk 2008, 202.

⁴ Antropologiczną analizę wybranych znaczeń jasnogórskiego obrazu w polskiej kulturze przeprowadziła Anna Niedźwiedz. Autorka ukazała wybrane sensory, które były i są nadawane częstochowskiemu wizerunkowi, m.in. znak polskości i patriotyzmu, symbol macierzyństwa, palladium (Niedźwiedz 2005).

⁵ Zagadnienie ruchu w obrzędzie jest analizowane w ramach teorii pielgrzymek. Edith Turner wskazuje: „pielgrzymka rozumiana jako akt religijny to kinetyczny obrzęd, w którym uczestniczą liczne przedmioty materialne i »świętości« i o którym często się mówi, że ma materialne skutki, na przykład uzdrowienie” (Turner 2009, IX). Antropolodzy zgłębiają problem mobilności w pielgrzymowaniu na wielu płaszczyznach: metaforycznych, fizycznych, ideologicznych, m.in. jako działanie performatywne, specyficzne doświadczenie cielesne, element pola semantycznego (Coleman i Eade 2004, 3, 16–17).

tj. peregrynacja i nawiedzenie. Peregrynacja wskazuje na ruch (łac. *perigrinare*: *per* – ‘przez’, ‘daleko’; *ager* – ‘ziemia’, *per agrum ire* – ‘iść przez pola’, ‘błąkać się po polach’), nawiedzenie z kolei wskazuje na obecności osoby, mocy itp. (Glemp 2007, 21; Skeat 1882, 383). W artykule koncentruję się więc na obu dopełniających się kategoriach. Opisując ruch obrazu, skupiam się na nadawanym mu obronnym, przywódczym i mediacyjnym znaczeniu. Podejmując temat obecności osoby/mocy w obrazie i w wydarzeniu, wskazuję na element, który w narracji o nawiedzeniu, a także w przekonaniu odbiorców decyduje o sensowności podejmowanego wydarzenia, tj. na obecność Matki Bożej.

W narracji dotyczącej wędrowki obrazu oraz w samych praktykach peregrynacyjnych dostrzec można zjawiska, które wpisują się w struktury długiego trwania. W celu ich rozpoznania etnologia posługuje się dyskutowanym terminem myślenie typu ludowego⁶. W artykule zwracam uwagę na, po pierwsze, należącą do niego kategorię swój–obcy (na poziomie peregrynacji związaną z utwierdzeniem lub przeformułowaniem granic), po drugie, na sensualizm (Czarnowski 1958) charakterystyczny dla repertuaru religijności typu ludowego (który w omawianym przypadku dotyczy zagadnienia uobecniającej funkcji obrazu)⁷. Kategorie te, również współcześnie, mogą posłużyć do odczytywania znaczeń przypisywanych wędrującym wizerunkom.

Temat peregrynacji podejmuję z uwagi na kilka kwestii. Po pierwsze, wydarzenie to wpisuje się w coraz powszechniejszą w polskim katolicyzmie praktykę organizowania wędrowek obrazów i figur (wzmożoną od drugiej połowy XX wieku), mającą swoje reprezentacje w tekstach etnologicznych, historycznych, teologicznych, co daje możliwość poczynienia refleksji o charakterze porównawczym. Po drugie, peregrynacja obrazu jest zwyczajem, w którym wyraźnie ujawnia się problem specyficznie rozumianej relacji *signans* i *signatum*, który jest dyskutowany w antropologii. Po trzecie, sam temat pielgrzymki, czyli obrona życia, jest emblematyczny dla dyskusji toczących się w obrębie Kościoła rzymskokatolickiego⁸ oraz w szerszej debacie publicznej dotyczącej sporu między zwolennikami a przeciwnikami prawa do aborcji.

⁶ Pojęcie myślenie typu ludowego (wywodzące się z szeroko dyskutowanej kategorii kultury ludowej, a następnie kultury typu ludowego) przyjmuję za Czesławem Robotyckim (Robotycki 1985, 111–117; por. Burszta 2014; Piątkowska 1994, 18).

⁷ Religijność typu ludowego zob. Niedźwiedź 2005, 237–239; Niedźwiedź 2015, 84–85; sensualizm, mieszczący się w pojęciu kultury religijnej, zaproponowany w etnografii przez Stefana Czarnowskiego (Czarnowski 1958), a także dyskusje nt. pojęcia zob. Lubańska 2014, 10; Niedźwiedź 2014, 332.

⁸ W tekście zawężam analizę do badania perspektywy rzymskokatolickiej.

„OD OCEANU DO OCEANU”

Ikony Matki Bożej Częstochowskiej w ramach peregrynacji „Od Oceanu do Oceanu” przewieziono przez kilkanaście państw, od wybrzeża Pacyfiku do brzegu Atlantyku (2012–2013), następnie wędrówkę przeniesiono do Ameryki Północnej (2013–2017) oraz wybranych państw Ameryki Południowej (2017–2020). Z powodu pandemii COVID-19 peregrynacja została wstrzymana, lecz planowana jest jej kontynuacja. W trakcie nawiedzenia obraz trafiał do świątyń, szpitali, więzień, ośrodków zajmujących się leczeniem niepłodności, modlono się też przed klinikami aborcyjnymi. Trasa peregrynacji obejmowała kościoły rzymskokatolickie oraz cerkwie prawosławne. W trakcie nawiedzenia w większości świątyń realizowany był podobny scenariusz (także charakterystyczny dla innych peregrynacji odbywających się w Polsce). Otóż wierni oczekiwali na ikonę np. na granicy parafii lub przed świątynią. Po przywiezieniu jej tzw. Life Mobilem⁹ w uroczystej procesji wnoszono obraz do kościoła/cerkwi, gdzie odprawiana była Msza Święta/Boska Liturgia. Odbywały się nabożeństwa, nocne czuwania¹⁰, składany był akt „Powierzenia ochrony cywilizacji życia i miłości w ręce Najświętszej Maryi Panny”, a po wyznaczonym czasie nawiedzenia obraz był żegnany przez parafian, po czym przewożono go do kolejnych miejsc pielgrzymki. Wielokrotnie samochód z ikoną eskortowany był przez policję, strażaków i motocyklistów. W niektórych miastach ikona niesiona była w procesji z kościoła do cerkwi. Na trasie przejazdu obraz był witany przy drogach, rzucane były kwiaty. Po Polsce ikona peregrynowała przez dwa tygodnie, dotarła do dwudziestu czterech miast, pięciu cerkwi prawosławnych i trzydziestu kościołów rzymskokatolickich (Kowalewska 2014; Łazarski 2012).

Wędrujący wizerunek, kopia¹¹ obrazu jasnogórskiego, jest ikoną napisaną tradycyjną techniką ikonograficzną przez przedstawicielkę organizacji Human Life International¹², a jednocześnie koordynatorkę peregrynacji „Od Oceanu do

⁹ Samochód przystosowany do przewożenia ikony. Nazwa nawiązuje do papamobile; w Ekwadorze samochód przewożący ikonę nazywany jest Mama Mobilem (Kowalewska 2014, 16; 2017).

¹⁰ Np. w Gietrzwałdzie, Gdańsku, Wejherowie.

¹¹ Z perspektywy teologii ikony pojęcie kopii jest nieuzasadnione. Posługuję się nim dla rozróżnienia peregrynującej ikony i oryginału znajdującego się na Jasnej Górze. W takim rozumieniu jest ono używane również przez organizatorów.

¹² Human Life International (HLI) to organizacja antyaborcyjna założona w 1981 roku w Stanach Zjednoczonych przez o. Paula Marxa OSB jako kontynuacja Human Life Center, założonego w 1972 roku. Polski oddział Human Life International w Polsce, założony w 1993 roku, nosi nazwę Klub Przyjaciół Ludzkiego Życia, jego siedziba znajduje się w Gdańsku. Ruch HLI-Polska jest odpowiedzialny za organizację peregrynacji „Od Oceanu do Oceanu” (Kowalewska 2017a). Klub Przyjaciół Ludzkiego Życia jest jedną z wielu organizacji antyaborcyjnych działających na terenie Polski.

Oceanu” w Europie Ewę Kowalewską. Początkowo obraz miał być jedynie przekazany jako dar dla rosyjskiego prawosławnego ruchu pro-life. Na skutek propozycji ojca Maxima Obukhova, lidera rosyjskiego prawosławnego ruchu „ZHIZN”¹³, podjęto decyzję o przewiezieniu ikony przez Rosję w intencji obrony życia. W konsekwencji kolejnych spotkań przedstawicieli ruchów antyaborcyjnych (tj. na kongresie pro-life organizowanym przez Human Life International w Kazachstanie) postanowiono o przewiezieniu obrazu na zachód Europy, do Portugalii. Kolejnym krokiem było utworzenie międzynarodowego komitetu peregrynacji, w skład którego wchodzią prawosławni i katoliccy przedstawiciele ruchów pro-life. Wędrówka ikony w obronie życia jest międzynarodową inicjatywą świeckich¹⁴ oraz organizacji Human Life International. Przedsięwzięcie wspierane jest przez duchownych Kościołów prawosławnego i rzymskokatolickiego.

W artykule sięgam do tekstów zawartych w publikacji związanej z wędrówką obrazu „Od Oceanu do Oceanu”, na stronie internetowej wydarzenia, w serwisach informacyjnych sanktuarium Jasnej Góry oraz w wywiadach prasowych przeprowadzonych z koordynatorką. Korzystam także z materiałów publikowanych w wybranych czasopismach katolickich komentujących przedsięwzięcie (*Gość Niedzielny*, *Nasz Dziennik*, *Niedziela*). Skupiam się na perspektywie organizatorów peregrynacji polskich świeckich rzymskich katolików związanych z ruchem antyaborcyjnym (HLI-Polska). Analizowane materiały dotyczą pielgrzymki po Polsce, a także peregrynacji rozumianej w szerokim kontekście – obejmującej dwa etapy wędrówki (tj. wędrówkę po Azji i Europie oraz po Ameryce Północnej i Południowej). W ostatniej części artykułu, dotyczącej zagadnienia obecności osoby w obrazie oraz problemu bliskości wizerunku i czciela, jako materiał uzupełniający wykorzystuję wyniki badań etnograficznych nt. peregrynacji figur i obrazów świętych w parafiach rzymskokatolickich w Polsce.

¹³ Jest to jedna z funkcjonujących w Rosji organizacji pro-life (zob. Prawosławne Centrum Medyczno-Wychowawcze „Życie”).

¹⁴ Liczne peregrynacje odbywające się w Polsce organizowane były przede wszystkim przez osoby duchowne (np. peregrynacje obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej, figury Matki Boskiej Fatimskiej, figury Michała Archanioła, obrazu Jezusa Miłosiernego). W przypadku pielgrzymki „Od Oceanu do Oceanu” za organizację i koordynację w dużym stopniu odpowiedzialne są osoby świeckie związane z ruchem pro-life, działające w porozumieniu z duchownymi.

OBRAZY PORUSZONE I ICH ZADANIA

W historii religii odnajdujemy liczne przykłady przenoszenia (w procesjach i paradach) cennych przedmiotów: w formie manifestacji (eksponując ich moc) lub w ukryciu (chroniąc ich wartość). W przekazach starotestamentalnych czytamy o wędrowce Izraelitów z Arką Przymierza, będącej miejscem przebywania Boga, która wyznaczała szlak do Ziemi Obiecanej. W świecie starożytnym znane były przykłady przewożenia wizerunków władcy, odczytywane m.in. jako demonstrowanie władzy (Belting 2010, 120–121). W Bizancjum i na Rusi popularne było przenoszenie ikony Chrystusa i Maryi w celu ochrony kraju przed kataklizmem, epidemią, wrogiem; obrazy zabierano na wyprawy wojenne, służyły do potwierdzenia granic państw, towarzyszyły również misjonarzom, którzy propagowali określony kult¹⁵. W Europie na początku XX wieku, tuż po objawieniach fatimskich w 1917 roku, rozpoczęła się wędrówka figury Matki Boskiej Fatimskiej, a po II wojnie światowej figura peregrynowała także po Ameryce i Azji (Niedźwiedz 2005, 265–266). Tuż przed II wojną światową zdecydowano o peregrynacji figury Matki Boskiej z Lourdes po Francji. W Polsce ważnym wydarzeniem było zorganizowanie nawiedzenia kopii obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej w ramach przygotowania do Millenium Chrztu Polski. Współcześnie organizowanie wędrówek obrazów, rzeźb i relikwii staje się coraz częstszą praktyką w Kościele rzymskokatolickim w Polsce. Wymienione wędrówki miały służyć pobudkom kultycznym, manifestacji władzy i religii, podniesieniu morale i zaradzeniu kryzysom¹⁶.

Wędrówki „rzeczy świętych” odbywała się z reguły wewnątrz lub na granicach pewnej wspólnoty mentalno-przestrzennej – w obrębie tego samego wyznania, narodu lub na jego czele, tak aby chronić przed wrogiem lub go pokonać.

OBRAZ W CZASIE KRYZYSU

W momentach kryzysowych, gdy społeczeństwo nie wypełnia określonych funkcji własnymi środkami, zdarza się, że przekazuje odpowiedzialność za zwycięstwo obrazom świętym (por. Belting 2010, 54). W historycznych i literackich tekstach odnajdujemy motywy mówiące o sytuacjach kryzysowych,

¹⁵ Np. redemptoryści w ten sposób rozpropagowali kult ikony Matki Bożej Nieustającej Pomocy; w prawosławiu powszechna jest tradycja zabierania ikon w podróż.

¹⁶ Wymienione powyżej przykłady wędrówek obrazów, przedmiotów to pielgrzymki rozumiane jako inicjowane przez Boga (Arka Przymierza), władców (wizerunki władców, Chrystusa), duchowieństwo (ikony Chrystusa, Maryi, świętych) oraz te prywatne, wynikające z inicjatywy czciciela (ikony podróżne, święte obrazki zabierane przez żołnierzy).

w których sięgano po ikony. Odwoływano się wówczas do przypisywanej im palladialnej¹⁷ mocy: ikony były noszone wzdłuż murów miasta, organizowane były procesje, modlono się przed nimi w wojskowych obozach i przenoszono wzdłuż linii frontu. Wierzono w ich cudowne właściwości, w moc uobecniającą *sacrum*, zdolną leczyć, chronić i pokonać wroga. W sytuacjach uznawanych za beznadziejne znana była praktyka składania ślubów/zawierzenia Matce Bożej: Śluby Lwowskie, złożone przez Jana Kazimierza w 1656 roku w czasie potopu szwedzkiego, Jasnogórskie Śluby Narodu Polskiego w 1956 roku, poprzedzające peregrynację obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej. Praktykowany jest zwyczaj składania ślubów przed rozpoczęciem peregrynacji oraz w trakcie jej trwania – podczas nawiedzania kolejnych parafii lub domów (np. peregrynacja obrazu Matki Boskiej Szkaplerznej, Matki Boskiej Częstochowskiej itd.).

Peregrynacji „Od Oceanu do Oceanu” także towarzyszyło zawierzenie, czyli akt „Powierzenia ochrony cywilizacji życia i miłości w ręce Najświętszej Maryi Panny”, składany na nowo w każdym nawiedzonym przez obraz kościele. Akt ten przedstawia wizję świata zanurzonego w kryzysie, z którego ratunkiem może być jedynie ingerencja sił nadprzyrodzonych:

Żyjemy w trudnym czasie wielkiego, globalnego ataku cywilizacji śmierci. Ginie bardzo wielu niewinnych ludzi – nienarodzone dzieci, starzy i chorzy. Liczba ofiar przekracza już dwa miliardy ludzkich istnień. Każdego dnia ginie kolejne 50 tysięcy dzieci w łonach matek. [...] Stajemy przed Tobą, Matko Zbawiciela, z pełną świadomością, że sami nie jesteśmy w stanie wygrać tego globalnego zmagania. [...] Ochroń życie! Ocal rodziny! Dodaj nam sił! (Kowalewska 2014, 6)

OBRAZY GRANICZNE. OBRONNE, PRZYWÓDCZE I MEDIACYJNE PORUSZENIE IKONY

Poddamy analizie trzy wybrane znaczenia, które przypisywane są wędrującej ikonie przez polskich organizatorów peregrynacji: 1) obronne, 2) przywódcze, 3) mediacyjne. Wspólnym mianownikiem jest ich związek z granicą, wpływający na jej ustanawianie lub przekraczanie. W pierwszym przypadku mowa jest o ikonie jako pomocy w obronie życia, w drugim ikona-Maryja (obraz-postać)¹⁸ traktowana jest jako przywódca ruchów pro-life, w trzecim wędrująca ikona staje się symbolem łączącym Zachód ze Wschodem.

¹⁷ Nt. palladialnej funkcji obrazu zob. Kuryluk 1998; Niedźwiedź 2005.

¹⁸ Określenie obraz-postać stosuję za: Niedźwiedź 2005.

OBRONNE ZNACZENIE IKONY

Deklarowanym celem wędrówki „Od Oceanu do Oceanu” jest obrona życia. Organizatorzy wydarzenia są równocześnie przedstawicielami ruchów antyaborcyjnych. W narracji nt. pielgrzymki dochodzi do włączenia dyskursu dotyczącego potrzeby ochrony cywilizacji życia przed cywilizacją śmierci. W tekstach opisujących idee peregrynacji możemy odnaleźć wątek obronny związany z praktyką obnoszenia lub przewożenia obrazu w celach ochrony przed zagrożeniem. Motyw ten jest obecny w literaturze polskiej i rosyjskiej.

Franciszek Ziejka, analizując opowieści o przebiegu obrony Delf, Konstantynopola i Jasnej Góry, dostrzegł istniejące w nich podobieństwo. Uznał, że w kulturze europejskiej motyw ochrony świątyni-miasta/miasta-fortecy jest tematem wzorcowym¹⁹. Temat ten rozwinęła Anna Niedźwiedź, poddając interpretacji kwestię obrony Jasnej Góry (Niedźwiedź 2005, 127–130; Ziejka 1980, 54).

W trakcie obrony wynoszono obraz na granice miasta, noszono go wokół murów – granicy *orbis interior* i *orbis exterior*. Wzywano mieszkańców do modlitwy. Obnoszenie obrazu było zabiegiem chroniącym miasto i jego granice, miało podnieść morale mieszkańców oraz obniżyć zapał wroga (Niedźwiedź 2005, 129–135). Moc apotropaiczna wzrastała wraz z eksponowaniem obrazu (Bystroń 1980, 228).

W 1241 roku, broniąc się przed Tatarami, wystawiono obraz Matki Boskiej Chełmskiej (Naumow 2007, 16); podczas napadu Awarów i Persów na Konstantynopol wiarę w zwycięstwo oblężonych wzmacniał patriarcha, obnosząc obraz Matki Bożej po murach miasta. Widok ten miał przerażać wroga, mieszkańcom zaś dawał wiarę w zwycięstwo (Ziejka 1980, 49). W okresie II wojny światowej Rosjanie przewozili ikonę Matki Bożej Kazańskiej, wytyczając bezpieczne granice, interpretowane jako nieosiągalne dla wroga. W przekazie dotyczącym wspomnianej praktyki²⁰ czytamy m.in. o poszerzeniu krańców miasta/świątyni

¹⁹ Miały o tym przekonywać stale występujące elementy, tj.: wątek przewagi napastnika, obecności wśród oblężonych duchowego przywódcy, ingerencji sił nadprzyrodzonych.

²⁰ „W słynnym objawieniu Matki Bożej metr. Libanu Eliaszowi (Salibowi) m. in. padły słowa o konieczności obejścia z ikoną Leningradu, o modłach przed ikoną w Moskwie, o zawieszeniu ikony do Stalingradu i o niesieniu ikony aż do granic Rosji. Żołnierze, którzy z ikoną MB Kazańskiej za pazuchą przeszli przed wojskami niemieckimi oblegającymi Moskwę, wytyczyli granicę, której hitlerowcy nie potrafili przekroczyć. W Stalingradzie ikona nie pozwoliła Niemcom przejść na drugi brzeg, cały czas podczas bitwy odprawiano nabożeństwa błagalne i zaduszne, na najtrudniejsze pozycje przewożono ikonę i błogosławiono nią żołnierzy. W Leningradzie procesja z ikoną wokół miasta pomagała w utrzymaniu miasta. Podobnie było pod Królewcem, gdzie modlono się do MB w Jej ikonie Kazańskiej. [...] Marszałek Żukow ponoć stale woził z sobą kopię Ikony” (Naumow 2007, 18).

do granic państwa, a także o dotarciu z ikoną (tym razem nieekspozowaną) do najistotniejszych przestrzeni kraju (Naumow 2007, 18). W Polsce w 1956 roku, w okresie zawieruchy politycznej, podczas uroczystości 300-lecia ogłoszenia Matki Boskiej Królową Polski, częstochowski wizerunek został przeniesiony w procesji po wałach sanktuarium, a na prośbę prymasa Stefana Wyszyńskiego zgromadzeni wierni zostali nią pobłogosławieni.

Ikona częstochowska w peregrynacji „Od Oceanu do Oceanu” wykroczyła poza granice sanktuarium jasnogórskiego, by dotrzeć do dwóch oceanów. Najpierw przewieziono obraz do Władywostoku w Rosji (czerwiec 2012), a następnie do Nazaré w Portugalii (kwiecień 2013). Szlak wyznaczały sanktuaria, placówki leczenia niepłodności, więzienia, szpitale, kliniki aborcyjne, a więc miejsca uznane jako sprzyjające obronie lub zagrażające ludzkiemu życiu. W omawianym przypadku ochrona nie dotyczyła granic narodowych lub religijnych.

Dziś polem walki o życie ludzkie, zwłaszcza to najbardziej bezbronne, jest cały świat, więc linia frontu przebiega przez całą kulę ziemską. We współczesnym świecie, gdy nasila się atak cywilizacji śmierci i ma on coraz bardziej globalny charakter, peregrynacja ikony wzdłuż linii frontu w obronie cywilizacji życia jest niezwykle ważnym aktem wiary nadziei (Szałata 2012).

Można uznać, że w rozumieniu organizatorów ochrona ma dotyczyć obrony granic ludzkiego życia, a przez to granic moralnych ustalonych na warunkach organizatorów, tj. uwzględniając u wspólnioną perspektywę działających wewnątrz peregrynacji ruchów antyaborcyjnych, włączając wynegocjowaną chrześcijańską bioetykę (por. Hołub 2008).

W przywołanych powyżej historycznych przykładach użycia obrazu w celach obronnych wróg jawi się jako konkretna wspólnota w postaci napastnika: innowiercy lub sąsiedniego państwa. W wizji twórców „Od Oceanu do Oceanu” przedefiniowaniu ulega pojęcie przeciwnika, który nie jest widziany przez pryzmat narodowości i wyznania, lecz reprezentowany przez technologię, medialny język i prawo²¹.

Coraz powszechniejsze stają się środki niszczące płodność i życie, narasta również niepłodność małżonków. Ludzkie dziecko staje się produktem

²¹ „E. Kowalewska [organizatorka peregrynacji – przyp. M.D.] zaznaczyła, że współczesny człowiek staje się przedmiotem bardzo silnego oddziaływania środków przekazu, korzystając z nich w sposób mniej lub bardziej świadomy. W dyskusji na temat problematyki życia, eutanazji i aborcji, media proponują nową nomenklaturę, zaciemniając moralny wydźwięk tych zagadnień” (Małecka 2003).

nowoczesnej technologii, dawcą komórek i organów. „Wytwarza się” dzieci o określonych cechach, inne poddaje się selekcji. Setki tysięcy zamrożonych poczętych dzieci czeka w ciekłym azocie pomiędzy życiem a śmiercią. Międzynarodowe prawo stanowione przez ludzi odmawia ochrony prawnej życiu poczętego dziecka. Kolejne kraje legalizują eutanazję. Narasta atak na małżeństwo i rodzinę (Kowalewska 2014, 6).

Dochodzi do przekształcenia opisywanej w kategorii mentalności typu ludowego dychotomii *my* i *oni*, sprecyzowanej w odniesieniu do narodowości i wyznania, na rzecz globalnej wizji świata, w której *oni* definiowani są w oparciu o: system moralny, technologię, prawo, język. Pojęcie cywilizacji śmierci zostaje tu zawężone do problemu aborcji i eutanazji²². Mimo przekroczenia granic wyznaniowych i narodowych nie wygasa perspektywa etnocentryczna, a koordynaty świata, w której Jasna Góra stanowi *axis mundi*, pozostają stabilne.

Ikona Częstochowska znajduje się w Polsce w klasztorze oo. paulinów na Jasnej Górze, w samym środku Europy. W tej ikonie spotyka się Wschód z Zachodem i Północ z Południem. Jest znana na całym świecie (Kowalewska 2014, 12).

Maryja w Częstochowskiej Ikonie prosi przede wszystkim Polaków o wielką modlitwę w intencji odrodzenia wiary w Rosji i na świecie. Jest przecież Królową Polski. Jasna Góra świeci nie tylko na Europę, ale na cały świat. Matka Boża w Częstochowskiej Ikonie jest tą iskrą, która jest w stanie przemienić i uratować współczesny zagubiony świat (Kowalewska 2014a).

²² Określenia cywilizacji życia i śmierci, przywołane we wcześniejszym cytacie, nawiązują do rozgraniczenia użytego przez Pawła VI, używanego później przez Jana Pawła II (także jako kultura śmierci i kultura miłości). P. Mazurkiewicz zauważa, że papieskie dychotomie życia i śmierci spotkały się w potocznym odbiorze z kategoryzacją ocierającą się o manicheizm: „Nieporozumienia wynikają, moim zdaniem, z nazbyt pośpiesznego odnoszenia użytych terminów do konkretnych sytuacji związanych z kwestią zagrożenia i obrony życia ludzkiego we współczesnym świecie. To właśnie na tym polu – wygłaszanych poglądów, uprawianej polityki, konkretnych inicjatyw i działań – jednoznaczna kategoryzacja wydaje się tak łatwa. Zwolennicy aborcji, eutanazji czy kary śmierci są zatem rozpoznawani jako przedstawiciele »cywilizacji śmierci«, zaś przeciwnicy tych ekscesów niemal automatycznie uznawani są za reprezentantów »cywilizacji życia«. Same terminy wyjęte z papieskiego słownika zamieniają się w ten sposób w epitety służące do napiętnowania członków jednej grupy i etycznego wyniesienia ich adwersarzy” (Mazurkiewicz 2015). Wydaje się, że w trakcie peregrynacji spotykamy się z podobnym do powyżej opisanego rozumieniem cywilizacji życia i cywilizacji śmierci.

PRZYWÓDCZE ZNACZENIE IKONY

Organizatorzy peregrynacji przywołują analogię nie tylko do zwyczaju przenoszenia ikony linią frontu, lecz sięgają również do historii starotestamentalnych. W wypowiedziach odnajdujemy nawiązania do Arki Przymierza:

Współczesne zagrożenie cywilizacji życia i miłości ma charakter globalny. obrońcy życia zdają sobie sprawę, że sami nie mają szans na wygranie zmagania z zalewem niezwykle agresywnej cywilizacji śmierci. Proszą o pomoc Matkę Bożą, tę która ochroniła życie i starła głowę „odwiecznego zabójcy”. Odwołują się więc do pradawnego obyczaju przeniesienia ikony linią frontu, podobnie jak w Starym Testamencie noszono Arkę Przymierza. Chcą ją przenieść współczesną linią frontu między cywilizacją życia a cywilizacją śmierci (HLI-Polska www; Kowalewska 2014, 12, 14).

Arka²³ była przewodnikiem Izraelitów w trakcie wędrówki do Ziemi Obiecanej, a zarazem znakiem opieki i gwarantem zwycięstwa nad wrogami²⁴.

„Gdy arka wyruszała, Mojżesz mówił: Podnieś się, o Panie, i niech się rozproszą nieprzyjaciele Twoi; a ci, którzy Cię nienawidzą, niechaj uciekają przed Tobą” (Lb 10,35). Arka prowadziła Izraelitów, gdy mieli zdobyć Jerycho: „Jerycho było silnie umocnione i zamknięte przed Izraelitami. [...] Wyruszenie i okrążenie miasta, a zbrojni wojownicy niech idą przed Arką Pańską”²⁵.

²³ Arka była to drewniana złożona skrzynia zdobiona cherubami, w której przechowywano tablice przymierza (zob. Księga Wyjścia). W kontekście praktyk w Rzeczypospolitej echem przewożenia Arki Przymierza może być procesja omawiana przez M. Kruka. „10 sierpnia 1750 miała miejsce procesja z ubranymi obrazami św. Nepomucena i innymi obrazami niesionymi przez świątecznie przybrane panny. Na końcu zaś Wóz Tryumfalny *misternie akomodowany*, na którym umieszczono personifikacje *Virtutes theologicae: Fides, Spes, Charitas*, zaś po bokach dwóch chłopców przybranych *per modum Geniuszów* przegrywało na waltorniach. Po odprawionym nabożeństwie pozostawiono przy obrazie wotum ze sobą przyniesione. W relacji Fridricha chłopcy przebrani byli za cherubinów, grali zaś na trąbach – taki obraz jest nawiązaniem do Arki Przymierza” (Kruk 2011, 263, za: Fridrich 2008).

²⁴ Zwycięstwo Izraelitów uwarunkowane było posłuszeństwem wobec Boga (por. Pismo Święte, 1 Sm 4, 1b–11).

²⁵ „I rzekł Pan do Jozuego: Spójrz ja daję w twoje ręce Jerycho [...]. Wy wszyscy, uzbrojeni mężowie, będziecie okrążali miasto codziennie jeden raz. [...] Siedmiu kapłanów niech niesie przed Arką siedem trąb z rogów baranich. Siódmego dnia okrążycie miasto siedmiokrotnie, a kapłani zagrają na trąbach [...], niech cały lud wzniesie gromki okrzyk wojenny, a mur miasta rozpadnie się na miejscu i lud wkroczy [...]” (Pismo Święte, Joz 6, 1–21).

W takim przywódczym i militarnym sensie²⁶ można odczytać przywołane porównanie peregrynacji do przenoszenia Arki Przymierza linią frontu. Zatem rewersem omówionej powyżej obronnej funkcji ikony, tym razem porównanej do Arki Przymierza, byłoby uznanie skuteczności w walce z wrogiem, jej przywódczy²⁷ charakter. Podobnie wierzono, że obecność wizerunku Chrystusa lub Matki Bożej na linii frontu zapewni zwycięstwo wojsku posiadającemu ów obraz²⁸ (Belting 2010). Z jednej strony wizerunek traktowany był jako apotropeion, z drugiej jako obecność osoby.

Obraz Matki Boskiej Chełmskiej służył jako palladium Rzeczypospolitej – wizerunek towarzyszył wyprawom wojennym króla Jana Kazimierza (Beresteczko²⁹, Kamieniec Podolski i Żwaniec), a także walkom Michała Korybuta Wiśniowieckiego (Deluga 2002; Kruk 2011). W XX wieku triumfalne znaczenie obrazu jasnogórskiego pojawiało się w wypowiedziach duchownych (m.in. kardynała Augusta Hlonda, kardynała Stefana Wyszyńskiego, papieża Jana Pawła II). Motyw ten podejmowany był w momentach kryzysowych, przełomowych³⁰ (Zimniak 2011, 116) i miał przede wszystkim wydźwięk etyczny, chodziło bowiem o zwycięstwo określonego typu moralności w Polsce, a za pośrednictwem Jana Pawła II – na świecie. Idea peregrynacji „Od Oceanu do Oceanu” zakłada również walkę i zwycięstwo moralne pod przewodnictwem (ikony) Matki Bożej (Częstochowskiej). Przed rozpoczęciem peregrynacji, a następnie w każdym odwiedzanym sanktuarium przed ikoną składano akt zawierzenia³¹, wypowiadano prośby skierowane do Maryi m.in. o to, by stała się przywódcą ruchów pro-life:

Stań na czele ruchów obrony życia i prowadź nas (Kowalewska 2014, 6).

²⁶ Arką Przymierza nazywana jest także Maryja, w taki sposób też nazwał ją podczas peregrynacji abp S.L. Głódź (HLI-Polska 2012d). Tak również określa się wgłębienie w desce ikonowej. Jest to więc odmienne znaczenie niż proponowane przeze mnie w tej interpretacji militarne ujęcie.

²⁷ W kontekście Matki Bożej jako przewodniczki pojawia się odniesienie do greckiego znaczenia typu ikony, w którym została napisana, tj. Hodegetria (z grec. ἡ ὁδηγῆτρια, Wskazująca Drogę). Odwołując się do teologii ikony, przywołany sens wykracza poza militarne ujęcie.

²⁸ Od VI wieku oprócz kultowego znaczenia ikony wyłania się jej militarny, przywódczy aspekt.

²⁹ Podczas bitwy pod Beresteczkiem wojsko modliło się przed umieszczonym w namiocie obrazem.

³⁰ M.in. pod koniec lat 40., w czasach silnego zamętu społeczno-politycznego, rozprzestrzeniania się komunizmu, w trakcie przygotowania do obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski, później w okresie transformacji systemowej w Polsce.

³¹ Tekst zawierzenia umieszczony był na rozprowadzanych ulotkach, na których widniała fotografia peregrynującej ikony.

W przywołanych wypowiedziach ujawnia się język zanurzony w wojskowych odniesieniach: zwycięstwa, ataku, obrony, zagrożenia. Również oprawa wydarzenia zawierała militarne analogie. Gdy przekraczano granicę litewsko-polską, obraz³²

eskortowało [...] kilkanaście motocykli z Rajdu Katyńskiego. Motocykliści jako rycerze Matki Bożej, nosili błękitne „zbroje” – kamizelki z ryngrafem na piersi i z logo peregrynacji „Od Oceanu do Oceanu” na plecach. Motory i auta udekorowano plakietami z Ikoną Częstochowską, flagami narodowymi oraz z symbolami obrony życia (Kowalewska 2014, 88).

W opisach peregrynacji retoryka militarna łączona jest z ideą ochrony życia i miłości. Narracja wyznacza granice między przeciwnymi obozami i skupia na antagonizmach. Może mieć sens tożsamościotwórczy.

Wcześniej, w auratycznych autoprezentacjach, cesarze wiązali ze sobą wyobrażenie o jedności państwa i ucieleśniali zwycięstwo lub dobrobyt. Teraz zarządzali obrazami Boga, które przejęły te funkcje i materializowały jedność cesarstwa na ponadziemskiej płaszczyźnie. Gdy to już nastąpiło, ikony stały się zwycięzcami w wojnach: przede wszystkim w wojnach z nieprzyjaciółmi wyznającymi inną religię, zwyciężanymi przeto nie tylko w imię państwa, lecz także w imię wiary (Belting 2010, 54).

Organizatorzy przypisują ikonie znaczenie etyczne i społeczne. Przywoływane są sensy związane z obroną życia, wynikające z idei organizacji pro-life³³. Przywódcza retoryka dotycząca ikony jasnogórskiej może wskazywać na przypisywanie wizerunkowi sensu użytecznego. Jednocześnie narracja organizatorów mieści apel o potrzebie rozpoznania języka ikony przez rzymskich katolików. Symboliczne (w rozumieniu teologii ikony) odczytanie obrazu zdaje się wykluczać ich użyteczny sens, jednak w narracji te elementy bez trudu mogą być połączone.

³² Motocykliści z tzw. Rajdu Katyńskiego uczestniczyli np. w przekraczaniu granicy litewsko-polskiej, eskortując obraz do sanktuarium w Studzienicznej.

³³ W odniesieniach do peregrynacji „Od oceanu do Oceanu” dotyczą one przede wszystkim kwestii wynikających z założeń określonych ruchów pro-life (organizacje HLI; „Życie”), w tym przypadku kwestii „życia poczętego” oraz „naturalnej śmierci”.

MEDIACYJNE ZNACZENIE IKONY

W historii odnajdujemy rozmaite motywy wrogości na tle politycznym, społecznym, religijnym, które w wyobraźni zbiorowej były rzutowane na cudowne wizerunki. Wielokrotnie władze i społeczności uciekały się do niszczenia obiektów kultu, które reprezentowały „obce” wyznanie, np. akcja burzenia cerkwi, uznawanych za wyraz antypolskości (Kuprianowicz 2009). W sytuacji antagonizmów politycznych szukano pomocy Matki Bożej w cudownym obrazie: w 1581 roku Psków miał zostać ocalony przed atakiem wojsk Stefana Batorego za sprawą cudownego wizerunku Matki Bożej Włodzimierskiej (Naumow 2007, 16), w 1656 roku Jan Kazimierz w sytuacji silnego osłabienia ze strony Szwecji i Rosji powierzył Maryi (obraz Matki Boskiej Łaskawej) opiekę nad mieszkańcami Rzeczypospolitej, a w 2002 roku

[...] w Rostowie nad Donem pięciu duchownych w wojskowym helikopterze Mi-8 obleciało w powietrznej procesji miasto, wznosząc modły o zbawienie Rosji od katolickiego prozelityzmu (Naumow 2007, 19).

Mentalności typu ludowego przypisywany jest nacjonalizm wyznaniowy, którego przykładem może być zdanie: „Polak a katolik, to jedno, podobnie jak Niemiec i luter [...]” (Czarnowski 1958, 83). W myśl tej zasady obraz służył „swoim” – modlono się przed konkretną ikoną z nadzieją na ochronę i zwycięstwo nad wrogiem³⁴.

Inicjatywa peregrynacji „Od Oceanu do Oceanu” wyrosła na gruncie współpracy między prawosławnymi i katolickimi liderami ruchów pro-life³⁵. W perspektywie polskich organizatorów podnoszona jest kwestia punktów wspólnych, łączących prawosławnych przedstawicieli z Rosji oraz katolickich z Polski. Podstawowym elementem łączącym obie grupy jest uwspólniona idea obrony życia (z uwzględnieniem różnic wynikających z odmiennych idei współpracujących ruchów antyaborcyjnych). Na gruncie wspólnoty przekonań doszło do propozycji przewiezienia ikony częstochowskiej na Wschód i Zachód w celu propagowania idei obrony życia. W konsekwencji prowadziło to do uwspólnienia pewnych praktyk religijnych, tj. kierowania modlitw do Matki Bożej w podobnej intencji i za pośrednictwem tego samego wizerunku³⁶. Użyty do

³⁴ Dla Polaka nad: Niemcem, Szwedem, Rosjaninem, Tatarem / protestantem, prawosławnym, muzułmaninem.

³⁵ W peregrynację były zaangażowane osoby wyznania: katolickiego, prawosławnego i protestanckiego, jednak te ostatnie reprezentowane były przez niewielką grupę.

³⁶ Przedstawione powyżej przykłady praktyk, w których używano ikon, zaczerpnięte z zachodniego i wschodniego kręgu kulturowego (rozumianych tu jako rzymskokatolicki i prawosławny, też bizantyjski), pokazują podobny sposób użycia ikony, ale jednak w różnych

tego celu obraz w narracji uzyskał miano symbolu łączącego Wschód z Zachodem, gdyż – jak podkreślano – właśnie ten obraz otaczany jest wciąż zarówno w Polsce, jak i w Rosji, na Zachodzie i Wschodzie. Nie bez znaczenia wydaje się zastosowanie przez polskich organizatorów terminologii określającej obraz jasnogórski mianem ikony Matki Bożej (a nie obrazem Matki Boskiej) oraz podkreślanie potrzeby rozpoznawania teologii ikony przez rzymskich katolików³⁷. Kolejnym elementem podnoszonym przez polskich organizatorów w wizji wspólnej misji realizowanej w czasie peregrynacji było odwołanie się do proctwa św. Serafina Sarowskiego oraz przesłania kard. Stefana Wyszyńskiego.

[...] św. Serafin Sarowski w swojej proroczej wizji zapowiedział, że jeśli Rosja nie wróci do Boga, spłynie wielką rzeką Krwi, ale później będzie dany czas na odrodzenie wiary. Aby to się mogło stać, należy się modlić za pośrednictwem Ikony Częstochowskiej. Ta przepowiednia stała się impulsem peregrynacji Ikony Częstochowskiej przez świat „Od Oceanu do Oceanu” w obronie życia (HLI-Polska 2012a; Kowalewska 2014a).

Peregrynacji oraz obrazowi nadano międzynarodową i międzywyznaniową wartość³⁸, która jest traktowana jako „wspólne dobro”, „dar dla świata”³⁹ (de Busser i Niedźwiedz 2009, 87–99).

kontekstach kulturowych. Nie oznacza to takiego samego trybu percepcji wizerunków sakralnych w tych dwóch odmiennych kontekstach kulturowych. Źródeł tej różnorodności badacze doszukują się w pielęgnowaniu arystotelesowskiego traktowania obrazu na Zachodzie i platońskiego na Wschodzie. W konsekwencji na Zachodzie część oddawaną obrazom usprawiedliwiano ich materialną więzią z *sacrum* (na podobieństwo relikwii), podczas gdy na Wschodzie taki rodzaj relacji był wykluczony (Dąb-Kalinowska 2000, 14; Kowalski 2013, 50; Łukaszuk 2008, 138; Wolicka 1983, 76–77).

³⁷ „Ten swoisty język ikony jest dość powszechnie znany na Wschodzie. Zachód jednak odszedł nieco od tej tradycji i trzeba się go na nowo uczyć” (Kowalewska 2014, 11).

³⁸ „[...] pomimo tak silnych powiązań z Polską nie można powiedzieć, że ikona ta jest tylko polska. Jest ona znana i czczona w wielu krajach na całym świecie. Jej pochodzenie jest niewątpliwie powiązane z początkiem chrześcijaństwa oraz z Bizancjum. Ma także swoje powiązania z Rusią. [...] Ikonę tę czci również Kościół prawosławny oraz inne chrześcijańskie kościoły wschodnie”. Dalej czytamy: „Ikona Częstochowska jest w Rosji znana i ceniona. Czci ją Kościół prawosławny, [...] Jest obecna w domach prawosławnych. Obrazki ją przedstawiające są w Rosji ogólnie dostępne. Jest ona uznawana za starą prawosławną ikonę, która pochodzi z Bizancjum i była również obecna na Rusi, w Belzie. Jej stare i nowe kopie są często spotykane w cerkwiach. W prawosławiu nosi ona imię »Niepokonane Zwycięstwo«. Na jej cześć śpiewany jest hymn »Zwycięska Królowo«. Patronuje ona tym, którzy pragną przywrócenia wartości narodowych i rodzinnych” (Kowalewska 2014, 14).

³⁹ Autorki przywołują znaczenie ikony widzianej jako polski wkład w dobro Europy, który formułowany jest przez pewien typ pobożności.

Ks. Kard. Stefan Wyszyński, Prymas Tysiąclecia, który przeprowadził peregrynację Ikony Częstochowskiej przez Polskę i miał pełną świadomość, że jest to najważniejszy akt, aby ochronić wiarę w okresie programowej ateizacji, mówił: „Pragniemy razem z Tobą, Matko, przewędrować przez świat i spojrzeć na ludzi, aby ich Tobie w szczególny sposób polecić. [...] Pójdziemy z Tobą, Matko, na daleki Wschód, za granicę naszej ojczyzny, do krajów udręczonych: Białorusi, Litwy, Łotwy, Ukrainy, Rumunii, Czech i Węgier. Te wszystkie narody zwą Cię błogosławioną [...]. Spraw, Matko, aby ich wiara nie była bezowocna, by byli nagrodzeni i wzmocnieni w wierze przez Twoją szczególną interwencję, aby męka ludzi wiary skończyła się. [...] [Apel Jasnogórski, 21.07.1976] Peregrynacja Ikony Częstochowskiej „Od Oceanu do Oceanu” w intencji obrony życia jest wypełnieniem tego przesłania (Kowalewska 2014a).

Konsekwencją decyzji o wspólnej peregrynacji było użycie tego samego – wędrującego – obrazu w prawosławnych i katolickich praktykach religijnych. W trakcie pielgrzymki obraz nawiedzał kościoły i cerkwie, odbywały się nabożeństwa, w których katolicy i prawosławni jednocześnie modlili się przed tym samym obrazem, rytuały sprawowane były wspólnie przez duchownych katolickich i prawosławnych, nawiązywano do idei dwóch płuc Europy: Wschodu i Zachodu. W przywoływanych wcześniej wypowiedziach na temat sensów związanych z Jasną Górą jako miejsca styku Wschodu z Zachodem padały słowa o wspólnym dziedzictwie obrazu częstochowskiego.

Znana jest i czczona w wielu krajach na całym świecie. Jej pochodzenie powiązane z początkami chrześcijaństwa oraz z Bizancjum. Ma także powiązania z Rosją. Czci Ją również Kościół prawosławny. Słusznie więc Jan Paweł II nazywa Ją Jasnogórską Matką Kościoła – Kościoła, czyli wszystkich chrześcijan (Kowalewska 2014, 13).

Ikona używana w innych kontekstach politycznych i religijnych jako tarcza obronna w perspektywie organizatorów stała się medium pośredniczącym między prawosławiem a katolicyzmem, Rosją a Polską, Wschodem a Zachodem. W tym kontekście sięganie po cudowny wizerunek sprzyja nie tylko wyznaczaniu nowych granic (cywilizacja życia *versus* cywilizacja śmierci), ale także ich przekraczaniu. W takim ujęciu, z perspektywy organizatorów, wprawiony w ruch obraz ma zdolność łamania granic wyznaniowych. Staje się przedmiotem mediacyjnym.

PORUSZAJĄCA OBECNOŚĆ OBRAZU

W 2012 roku na Jasnej Górze przed rozpoczęciem peregrynacji miało miejsce przyłożenie kopii ikony do oryginału. Akt ten rozumiany był jako nadanie przeznaczonemu do wędrówki obrazowi mocy oryginału, a nawet utożsamienie kopii z oryginałem⁴⁰. Podobny gest został wykonany w 1957 roku, przed rozpoczęciem Wielkiej Peregrynacji po Polsce, a określany był mianem świętego pocałunku (Niedźwiedź 2005).

Obraz nawiedzenia [kopia – przyp. M.D.] będzie szedł przez polską ziemię obdarzony mocami cudownego obrazu, że to sama Królowa Jasnogórska, wyzbywszy się koron i brylantów, idzie ze swego tronu nawiedzać wierny lud – mówił kard. Stefan Wyszyński (Gołąb 2014).

Gest ten rozważać można w kontekście magii kontaktowej, ale nie tylko. U podstaw kultu ikon i obrazów słynących łaskami leży zagadnienie relacji obrazu do prototypu, a w przypadku wizerunku jasnogórskiego jest to zależność między ikoną przedstawiającą Matkę Bożą a samą Matką Bożą⁴¹. Przywołana powyżej relacja kopii obrazu do jego oryginału świadczy o wierze w moce zdeponowane w obrazie, a towarzyszący akt zawierzenia wskazuje na wiarę w obecność Maryi poprzez wizerunek. Problem wspomnianej relacji pojawiał się również w innych peregrynacjach⁴². Zagadnienie to jest rozważane również przez teologów, którzy doszukują się podstawy do utworzenia katolickiej teologii obecności Maryi w oparciu o zwyczaj peregrynacji obrazu⁴³ (Napiórkowski 1992, 130). Bazując

⁴⁰ Autorka peregrynującej ikony uznaje, że: „Jeżeli kopia jest wykonana zgodnie z tradycją i wiarą Kościoła, po przyłożeniu i poświęceniu, w oczach wiary staje się oryginałem, drogą prowadzącą do transcendencji (Paprocka-Waszkiewicz 2014). Więcej nt. zagadnienia kopii ikony zob. Dąb-Kalinowska 2000.

⁴¹ Ikona Matki Bożej Częstochowskiej oczywiście przedstawia Maryję z Jezusem, w komentarzach, przynajmniej tych na temat peregrynacji „Od Oceanu do Oceanu”, dominuje jednak przekaz dotyczący Maryi, a informacje na temat przedstawienia Jezusa pojawiają się zdecydowanie rzadziej.

⁴² W czasie etnologicznych badań terenowych prowadzonych w latach 2013–2015 badałam rodzaje nastawienia wobec obrazów, a przede wszystkim sposoby określania obecności osoby świętej w wydarzeniu peregrynacji i poprzez nie. Interesowała mnie więc, jaką dostrzegano między wędrującym wizerunkiem a osobą przedstawioną (Dubasiewicz 2015).

⁴³ Rodzi się pytanie, czy dostrzegana przez teologów problematyka uobecniania Maryi w percepcji uczestników nawiedzenia kopii ikony częstochowskiej świadczy o przekształcaniu się sposobu nastawienia wobec obrazów (zachodniego ich postrzegania), czy raczej jest to teologiczne odślonięcie innego poziomu odbioru wizerunków kultowych (w oparciu o *sensus fidei*). Jak wiemy, mocno zakorzeniona w uwarunkowaniach kulturowych percepcja

na samych wypowiedziach organizatorów peregrynacji „Od Oceanu do Oceanu”, można dostrzec kilka typów sformułowań dotyczących obecności wizerunku i osoby, które w opisach wzajemnie się przeplatają⁴⁴. Problem ten w odniesieniu do wybranych wypowiedzi duchownych i świeckich odnośnie do peregrynującego obrazu jasnogórskiego był badany przez S.C. Napiórkowskiego oraz A. Niedźwiedź (Napiórkowski 1992, 123–124; Niedźwiedź 2005, 269–274). Okazuje się, że kwestia ta nie dotyczy jedynie konwencji językowej, poziomu formalnego, lecz również merytorycznego przekonania o obecności osoby w wizerunku i wydarzeniu (Napiórkowski 1992, 123). Podążając za rozróżnieniem, które wprowadził Walter Benjamin (1996)⁴⁵, uzupełniającą kultyczną wartość dzieła sztuki jest jego wartość ekspozycyjna. Poza problemem relacji wizerunku do prototypu ważną rolę odgrywa zagadnienie widzialności oraz bliskości czciciela i obrazu. Te ostatnie również odgrywają istotną rolę właśnie podczas doświadczenia peregrynacji. Za prototyp peregrynacji można uznać przenoszenie Arki Przymierza, będącej miejscem obecności Boga, z tą różnicą, że starotestamentalne przekazy mówią o niemożności oglądania Boga, o oddzieleniu kotarą⁴⁶ Miejsca Świętego (Wj 26, 33) od Miejsca Najświętszego (gdzie Bóg spotykał się jedynie z arcykapłanem)⁴⁷, w którym przebywała Arka Przymierza. Kultowa wartość dzieła, stając się wyzwaniem dla wizualnej strony obrazu, zasadza się na konieczności jego ukrycia:

Łoś, którego człowiek epoki kamiennej maluje na ścianach jaskini, jest narzędziem magii. Malarz pokazuje go wprawdzie współplemięncom, ale przede wszystkim ma na myśli duchy [por. Kowalski 2017a, 80–85]. ([...] Do niektórych posągów bogów ma dostęp tylko kapłan; niektóre Madonny prawie przez cały rok są zasłonięte; niektórych rzeźb średniowiecznych katedr nie widać z dołu (Benjamin 1992, 158–159).

obrazu nie daje się w łatwy sposób przekształcić (Łukaszuk 2008; Napiórkowski 1992; Wolicka 1983).

⁴⁴ Przykładowe sformułowania: „Ikona Częstochowska podróżuje przez Polskę [...]. Asystują Jej motocykliści [...]. Matka Boża w Ikonie Częstochowskiej dojechała do Białegostoku, gdzie czekały na Nią wielkie tłumy ludzi” (HLI-Polska 2012b); „Matka Boża podróżuje w specjalnie dla Niej zbudowanym, oszklonym ołtarzu na kołach, nazywanym „Life mobilem” (HLI-Polska 2012b).

⁴⁵ W. Benjamin wyróżnia podział percepcji dzieła sztuki ze względu na jego akcentowaną wartość: kultyczną, artystyczną i ekspozycyjną (Benjamin 1996).

⁴⁶ „Zrobisz też zasłonę z fioletowej i czerwonej purpury, z karmazynu i z kręconego bisioru, z cherubami wyhaftowanymi przez biegłego tkacza” (Wj 26, 31).

⁴⁷ „Tam będę się spotykał z tobą i sponad przebłagałni i spośród cherubów, które są ponad Arką Świadectwa, będę z tobą rozmawiał o wszystkich nakazach, które dam za twoim pośrednictwem Izraelitom” (Wj 25, 22).

Możliwe, że gotyckie polipytyki mogą być m.in. wyrazem przekonania o konieczności ukrycia obrazu w sanktuarium, w którym za zasłoną ukrywane są cudami słynące wizerunki.

Zgodnie z przekazami etnograficznymi w kulturze religijnej w Polsce kultowy wymiar percepcji wizerunków świętych miał się opierać na ich sensualistycznym⁴⁸ (Czarnowski 1958; Lubańska, 2014, 9) doświadczaniu, który wysoko waloryzuje zmysłowy kontakt z przedstawieniem⁴⁹.

Peregrynacja jest praktyką, która umożliwia bliskie „widzenie” obrazu i „spotkanie” czciciela z wizerunkiem. Dostępność ta kontrastuje z dystansem, który obecny jest w trakcie typowych praktyk kultowych (nabożeństwa, pielgrzymki do sanktuariów)⁵⁰. W świątyniach cudowne obrazy są lokowane w znacznej odległości od wiernego (wysoko w ołtarzu, ledwo widoczne), są odsłaniane o poranku lub podczas specjalnych okazji (często w towarzystwie intrad) czy też wieczorem zasłaniane są mniej znaczącym wizerunkiem⁵¹ (Bednarek i Marciniak, 2016, 182–184). Interpretowane jest to jako akt przywitania i pożegnania osoby przedstawionej na obrazie⁵², a przypomina powitanie i żegnanie władcy⁵³. Ana-

⁴⁸ Zmysłowy kontakt czciciela z obrazem nie przesądza jeszcze o stanie świadomości wiernego, nie możemy zawyrokować o magicznym bądź religijnym, idolatrycznym lub kontemplatywnym nastawieniu.

⁴⁹ Sensualizm jest też kategorią podejmowaną w badaniach religii przeżywanej (Niedźwiedz 2014, 331–332).

⁵⁰ W większości sanktuariów w Polsce (Jasna Góra, Kalwaria Zebrzydowska, Licheń, Swarzewo etc.) nie ma możliwości bezpośredniego, bliskiego dostępu do czczonego obrazu, figury; bywają jednak świątynie, w których taka możliwość istnieje, np. benedyktyńskie sanktuarium w Montserrat w Katalonii, które dostosowane jest do możliwości bezpośredniego kontaktu czciciela z figurą Madonny.

⁵¹ Te działania wytwarzają napięcie w momencie przybycia czciciela do sanktuarium, a konieczność jego oddalenia się od świętego wizerunku przez granicę architektonicznej konstrukcji. Inaczej dzieje się w tradycji prawosławnej, która umożliwia bliski kontakt z ikonami.

⁵² Z wywiadu z o. Stanisławem Rudzińskim na temat intrad związanych z uroczystością odsłonięcia i zasłonięcia obrazu Matki Bożej Częstochowskiej: „Z doświadczenia wiemy, że pielgrzymi doceniają tę tradycyjną ceremonię odsłaniania Obrazu Matki Bożej. Spotykamy się jednak także ze słowami dezaprobaty, a nawet pomówienia, że na Jasnej Górze w sztuczny sposób usiłuje się budzić religijne uczucia. W odpowiedzi na tego rodzaju zastrzeżenia należy podkreślić, że wszyscy zgadzają się, aby głowy państw i ich przedstawiciele byli witani z należnymi honorami, zgodnie z powszechnie przyjętym ceremoniałem. Podobne znaczenie, chociaż symboliczne, posiada ceremonia uroczystego powitania Bogarodzicy. Muzyczna oprawa służy jednemu celowi, by godnie i należycie przeżyć duchowe spotkanie z Tą, która nie tylko ma tutaj swój Obraz, ale w szczególnie sposób jest obecna jako Matka i Królowa Polski (Bijak-Lisowska 2003)

⁵³ Obwożonym po prowincjach wizerunkom cesarza – „prawnym symbolem jego obecności”. Oddawano także cześć, wykonywano akt proskinezy. Obraz był wyczekiwany i witany przed miastem, składano cesarzowi-wizerunkowi życzenia przemieszane z modlitwą.

logicznie scenariusz peregrynacji zakłada uroczyste przywitanie i pożegnanie obrazu-postaci⁵⁴.

Istotną jednak różnicą pomiędzy zwyczajem zasłaniania i odsłaniania wizerunku a rytuałem nawiedzenia jest kwestia bariery przestrzenno-wizualnej w pierwszym przypadku i jej braku w drugim. Doświadczenie bliskości obrazu w trakcie peregrynacji „Od Oceanu do Oceanu” wzmocnione jest przyzwoleniem na dotykanie obrazu przez wiernych⁵⁵.

Odnosząc się do ustaleń Benjamina dotyczących podziału percepcji obrazu ze względu na akcentowaną wartość (kultyczną, artystyczną, ekspozycyjną) okazuje się, że w trakcie peregrynacji dochodzi do połączenia wartości kultowej z ekspozycyjną. Rodzi się możliwość fizycznego zbliżenia się czciciela do wizerunku bez ryzyka utraty aury⁵⁶. Nawiedzenie (kopii) wizerunku kultowego jest odpowiedzią na pragnienie dostępu/bliskości wizualnego obiektu sakralnego⁵⁷, które można wyrazić w zawołaniu zgromadzonych w 1956 roku tłumów na Jasnej Górze na widok niesionego po wałach Częstochowskiego Obrazu, które brzmiało: „Matko, przyjdź do nas” (Jabłoński 2007).

W trakcie peregrynacji poprzez ruch, który prowadzi do skracania dystansu czciciela i obrazu, w konsekwencji dochodzić może do przekonania o uobecnianym się *sacrum* w wydarzeniu. Wydaje się, że może być to powodem, dla którego wędrówka obrazów staje się modelem praktyk religijnych chętnie rozpowszechnianym przez świeckich i duchownych. Przywołane problemy mogą posłużyć jako dalsze tropy do interpretacji percepcji obrazu w kulturze religijnej w Polsce.

Wizerunek wędrował wzdłuż granic terytorium, tym samym podkreślając zasięg panowania cesarza (Belting 2010, 120–121).

⁵⁴ W trakcie peregrynacji (mowa o innych niż „Od Oceanu do Oceanu”) zdarza się, że wizerunki uznawane za „ważne” w danej parafii są zasłanianie w celu „oczyszczenia” przestrzeni wizualno-kultycznej dla nawiedzającego obrazu. Gest ten m.in. podkreśla wagę przybywającego wizerunku, np. w parafii Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Pyrach, może być też tłumaczony jako usunięcie niezręczności wynikającej z „dublowania” obrazów, gdy obraz nawiedzający kościół jest tym samym typem przedstawienia, który jest czczony w danej parafii (Badania terenowe 2014).

⁵⁵ „Od Oceanu do Oceanu” z *Ikona Częstochowska przez świat w obronie życia – dokumentalny reportaż filmowy*, Human Life International – Polska, 2015. Przyzwolenie na dotykanie peregrynujących po parafiach obiektów sakralnych nie jest powszechne.

⁵⁶ „Zgodnie ze swą istotą wizerunek kultowy pozostanie daleki, choć może nie odległy” (Benjamin 1996, 177). Antropologiczna interpretacja doświadczeń religijnych związanych z wizerunkami w kapliczkach maryjnych w kontekście aury zob. Bednarek 2016.

⁵⁷ Który w kulturze prawosławnej jest na porządku dziennym, w kulturze opisywanej jako ludowa stanowi z kolei element podstawowy, lecz jego praktykowanie w publicznej przestrzeni kultycznej / w świątyniach w katolicyzmie jest trudniejsze do realizacji, a do tego mniej akceptowane niż w prawosławiu.

ZAKOŃCZENIE

Ikona Matki Bożej Częstochowskiej uznawana za symbol polskiej religijności otoczona jest siatką znaczeń, które aktualizowane są w zależności od określonej sytuacji kulturowej: religijnej, społecznej, politycznej. Peregrynację „Od Oceanu do Oceanu” zinterpretowałam, sięgając do dwóch powiązanych ze sobą kategorii: ruchu i obecności, charakterystycznych dla wędrówek obrazów. Pierwsza jest związana z przemieszczaniem wizerunku rozumianym jako wyznaczanie lub przekraczanie granic. Druga uwzględnia przekonanie o obecności osoby lub mocy w wizerunku lub poprzez wizerunek. Elementem spajającym te dwie kategorie jest skrócenie dystansu między czcicielem a wizerunkiem, co jest kluczowe dla peregrynacji ze względu na wytwarzającą się bliskość. Wokół tych kategorii rozważałam wybrane pojawiające się w narracji organizatorów znaczenia: obronne, przywódcze i mediacyjne. Były one uprawomocniane na kilku poziomach: odniesienia się do dawnych zwyczajów (przenoszenia Arki Przymierza, obrazu linią frontu, obrony miasta z motywem procesji), odsłonięcia palladijnej mocy wizerunku, wiary w obecność Maryi w obrazie oraz traktowania użycia ikony jako realizacji proroctwa. A. Niedźwiedź zwraca uwagę, że takie odniesienia podnoszą rangę wydarzenia:

zdarzenia aktualne odczytane jako kontynuacja, czy też powtórzenie uświęconych i wielkich wydarzeń historycznych zyskują, poprzez swe odniesienie do przeszłości, sens, głębię, prawomocność (Niedźwiedź 2005, 183).

Tak jak wcześniej zaznaczyłam, system wartości współczesnego świata jest odczytywany przez członków ruchów pro-life w świetle kryzysu definiowanego jako atak cywilizacji śmierci na cywilizację życia i miłości i w tak zdiagnozowanej sytuacji ikona Maryi z misją obrony życia ma przemierzać świat i docierać do jego krańców. Militarny i przywódczy sens ukazuje obraz Matki Bożej jako gwarancję zwycięstwa nad przeciwnikiem, który w tym wypadku lokowany jest w bezosobowym pojęciu cywilizacji śmierci. Tym samym ikona jest odczytywana nie tylko na poziomie religijnym, ale także w wymiarze społecznym i etycznym. Przywołane obronne i przywódcze sensory wchodzą w krąg motywów związanych z cudownymi wizerunkami, które uruchamiane są w kryzysowych momentach. Odnosząc się do kategorii myślenia typu ludowego, pewnego rodzaju *novum* w totalizującej wizji świata budowanej przez organizatorów jest temat przekraczania granic wyznaniowych przy pomocy cudownego obrazu. Nie jest on silnie zakodowanym sensem w polskim wzorze kultury religijnej. W ten sposób w narracji wokół peregrynacji „Od Oceanu do Oceanu”, poprzez zastosowanie pewnych historycznych matryc (motyw obrony i przywództwa,

znaczeń utożsamiających obraz Matki Boskiej Częstochowskiej z opiekunką granic i Królową Polski), z jednej strony dochodzi do umacniania dawnych sensów, odpowiednio przekształconych na potrzeby aktualnej sytuacji, a z drugiej do włączenia nowych znaczeń (obraz, nazywany tu ikoną, jest traktowany jako wspólne dziedzictwo katolików i prawosławnych).

Podczas nawiedzenia waloryzowane były także inne sensy nadawane ikonie, których ze względu na wyznaczony zakres pracy nie podejmowałam⁵⁸. Ich analiza odsłoniłaby płaszczyzny znaczeń obrazu częstochowskiego, którym warto poświęcić dalszą refleksję.

Poza poszukiwaniem spłotu znaczeń przypisywanych ikonie, przywoływanym motywów uprawomocniających wędrówkę obrazu, zarysowałam kwestię łączenia wartości kultycznych z ekspozycyjnymi w percepcji wizerunków w trakcie peregrynacji i możliwość skorelowania takiego odbioru obrazu ze specyfiką rzymskokatolickiej kultury religijnej w Polsce. Wizerunki czczone w katolickich sanktuariach często są umieszczone w znacznym oddaleniu od wierzącego. Peregrynacje przyjmują natomiast formę, która pozwala na doświadczenie bliskości ikony (którą można dotknąć, czasem nawet „gościć” w domu), jest więc też formą złamania wcześniej wyznaczonego dystansu. W tych wydarzeniach odsłania się jeszcze inny aspekt: organizatorzy powołują się na teologiczne sensy zakodowane w ikonie, wręcz zwracają uwagę na potrzebę poznania lub „przypomnienia” języka ikony w Kościele rzymskokatolickim. Starają się również wprowadzać wybrane elementy owego języka. Katolicycy duchowni, zainspirowani nauką o obrazie, mówią o możliwości wyprowadzenia teologii obecności Maryi w oparciu o percepcję wizerunku przez wiernych właśnie w czasie peregrynacji.

Z drugiej strony intrygującą perspektywą do rozważenia byłoby uwzględnienie użycia obrazu w sytuacji kryzysowej w świetle pojęcia dysolucji kulturowej, rozumianej jako upraszczanie i cofanie się do poprzednich wzorów kultury (Kowalski 2017b, 469–480; Pałubicka 2017, 417–436; Rydlewski 2019, 41–59). O dysolucyjnym użyciu obrazu mogłoby świadczyć przywołane współczesne zastosowanie ikony jako „tarczy obronnej”, relikwii kontaktowej, a także wykorzystanie jej jednocześnie do celów kultycznych i społecznych, a w końcu

⁵⁸ Np. kwestia macierzyństwa i kobiecości w kontekście sprzeciwu wobec aborcji oraz cierpienia kobiet po jej wykonaniu. W ikonę został wpisany powtarzający się na wielu obrazach symbol – łza spływająca po policzku. Autorka ikony i jednocześnie organizatorka peregrynacji tłumaczy: „Matka Boża stała się tam [w USA – przyp. M.D.] wyjątkową Patronką kobiet poranionych po aborcji, bo one bardzo cierpią, mają problem, żeby przyjąć Miłosierdzie Boże. Ale Maryja Częstochowska jest poraniona, ma przecięty policzek, płacze, i te kobiety mówią, poprzez cierpiącą Matkę nam jest łatwiej wrócić” (Tomoń 2014).

sam fakt wyruszania w wędrówkę z obrazem. W wymienionych współcześnie stosowanych praktykach dostrzec można powrót do pewnych matryc traktujących obraz utylitarnie.

BIBLIOGRAFIA

- Bednarek, Agnieszka. 2016. „Przedstawić Tajemnicę. Ikonosfera i ikonografia kaszubskich kapliczek maryjnych – analiza wybranych przykładów.” W *Mała architektura sakralna Kaszub. Perspektywa antropologiczna*, red. K. Marciniak, 182–184. Gdańsk.
- Belting, Hans. 2007. *Antropologia obrazu*. Przeł. Mariusz Bryl. Kraków: Universitas.
- Belting, Hans. 2010. *Obraz i kult. Historia obrazu przed epoką sztuki*. Przeł. Tadeusz Zatorski. Gdańsk: Wydawnictwo słowo/obraz terytoria.
- Benjamin, Walter. 1996. „Dzieło sztuki w epoce możliwości jego technicznej reprodukcji.” W *Anioł historii: eseje, szkice, fragmenty*, red. H. Orłowski, tłum. K. Krzemieniowa et al., 201–239. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Biblia Tysiąclecia z komentarzami, Pismo Święte Starego Testamentu. 2006. Wydanie 5. Pallotinum.
- Bukraba-Rylska, Izabella. 2008. „Religijność ludowa i jej niemuzyczny krytycy.” *Znak* 634 (3): 11–30.
- Burszta, Wojciech. 2014. „Etnografia ludowości.” W *Kultura ludowa. Teorie. Praktyki. Polityki*, red. B. Fatyga i R. Michalski, 107–132. Warszawa: Pracownia Wydawnicza Andrzej Zabrowarny.
- Busser, Cathelijne de, i Anna Niedźwiedź. 2009. „Mary in Poland: A Polish Master Symbol.” W *Moved by Mary: The Power of Pilgrimage in the Modern World*, red. A. Hermkens, W. Jansen i C. Notermans, 87–100. Farnham, Burlington: Ashgate Publishing.
- Bystroń, Jan Stanisław. 1980. *Tematy, które mi odradzano*. Warszawa: PIW.
- Coleman, Simon, i John Eade. 2004. „Introduction: Reframing Pilgrimage.” W *Reframing Pilgrimage: Cultures in Motion*, red. S. Coleman i J. Eade, 1–25. London–New York: Routledge.
- Czarnowski, Stanisław. 1958. *Kultura*, Warszawa: PWN.
- Dąb-Kalinowska, Barbara. 2000. *Ikona i obraz*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Dubasiewicz, Małgorzata. 2015. „Odbiór wizerunków kultowych w kontekście peregrinacji obrazów świętych.” Praca magisterska, promotor M. Kairski. Uniwersytet Gdański, Zakład Etnologii i Antropologii Kulturowej.
- Glemp, Józef, „Nawiedzenie znaczone ewangelizacją. Homilia – Kaplica Cudownego Obrazu, Jasna Góra, 4 maja 2007.” W *Peregrynacja wizerunku Matki Bożej Jasno-górskiej w duchowym krajobrazie Polski ku przyszłości (1957–2007)*, red. Z. Jabłoński OSPPE, 20–24. Częstochowa: Wydawnictwo Zakonu Paulinów.
- Kowalewska, Ewa. 2014. *Od Oceanu do Oceanu. 120 tys. km z Ikoną Częstochowską przez świat w obronie życia*. Gdańsk: Bernardinum, Fundacja Klub Przyjaciół Życia Ludzkiego.

- Freedberg, David. 2005. *Potęga wizerunków. Studia z historii i teorii oddziaływania*. Przeł. Ewa Klekot. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Friedrich, Alojzy. 1903. *Historye cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce*. T. 3. Kraków: Wydawnictwo Tow. Jez.
- Hołub, Grzegorz. 2008. „Bioetyka laicka i »chrześcijańska« a kryzys racjonalności moralnej.” *Seminare* 25: 205–211.
- Jarkiewicz, Katarzyna. 2015. „Sakralność i profaniczność obrazka religijnego. Wokół problemów oddziaływania Kościoła na sferę wytwórczości dewocyjnej.” W *Ponowoczesne przestrzenie oddziaływań wychowawczo-formacyjnych Kościoła i „ziemie nicyje”*, red. R. Jasnos i E. Miśkowiec, 251–274. Kraków: WAM.
- Kowalski, Andrzej Piotr. 2013. *Mit a piękno. Z badań nad pochodzeniem sztuki*. Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza Epigram.
- Kowalski, Andrzej Piotr. 2017a. „Adresat dzieła w mitycznej epoce przed-sztuki.” *Ars Forum* 1: 80–85.
- Kowalski, Andrzej Piotr. 2017b. „O procesach dysolucji w kulturze.” *Filo-sofija* XVII, 36: 469–480.
- Kruk, Mirosław. 2011. *Ikony – obrazy w świątyniach rzymsko-katolickich dawnej Rzeczypospolitej*. Kraków: Collegium Columbinum.
- Kuryluk, Ewa. 1998. *Weronika i jej chusta. Historia symbolizmu i struktura „prawdziwego” obrazu*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Lubańska, Magdalena. 2007. „Problemy etnograficznych badań nad religijnością.” W *Religijność chrześcijan obrządku wschodniego na pograniczu polsko-ukraińskim*, red. M. Lubańska, 7–32. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Lubańska, Magdalena. 2014. „Kategorie »sensualizmu« i »nierozróżnialności« na przykładzie kultu »cudotwórczej« ikony św. Menasa w bułgarskim monasterze w Obriadowci. Rewizja inspirowana prawosławną teologią ikony.” *Prace Etnograficzne* 42 (1): 1–15.
- Łukaszuk, Tadeusz. 2008. *Ikona w życiu, w wierze i w teologii Kościoła*. Kraków: Wydawnictwo Salwator.
- Napiórkowski, Stanisław Celestyn. 1992. *Matka naszego Pana*. Tarnów: Biblos.
- Naumow, Aleksander. 2007. „Ikony w rosyjskiej polityce dawnej i nowej.” *Studia Religio-logica* 40: 9–20.
- Niedźwiedź, Anna. 2005. *Obraz i postać, znaczenia wizerunku Matki Boskiej Częstochowskiej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Niedźwiedź, Anna. 2014. „Od Religijności Ludowej do Religii Przeżywanej.” W *Kultura ludowa: teorie, praktyki, polityki*, red. B. Fatyga i R. Michalski, 327–338. Warszawa: ISNS.
- Niedźwiedź, Anna. 2015. „Old and New Paths of Polish Pilgrimages.” W *International Perspectives on Pilgrimage Studies: Itineraries, Gaps and Obstacles in Pilgrimage Studies*, red. J. Eade i A. Dionigi, 69–94. London–New York: Routledge.
- Olędzki, Jacek. 1969. „Światopogląd artystyczny ludności wiejskiej w świetle studiów nad kulturą Kurpiowszczyzny.” *Polska Sztuka Ludowa* 23 (3–4): 139–148.
- Pałubicka, Anna. 2017. „Kultura ponowoczesna: dysolucja kulturowa czy nowy typ kultury?” W *Między nauką a sztuką. Wokół problemów współczesnej historiografii*, red. E. Solska, P. Witek i M. Woźniak, 417–436. Lublin: UMCS.

- Piątkowska, Krystyna. 1994. *Kultura a ikonosfera. Etnologiczne studium wybranych przykładów ze wsi współczesnej*. Łódź: Łódzkie Studia Etnograficzne 33, PTL i KNE PAN.
- Rock, Stella. 2015. „Touching the Holy: Orthodox Christian Pilgrimage Within Russia.” W *International Perspectives on Pilgrimage Studies: Itineraries, Gaps and Obstacles in Pilgrimage Studies*, red. J. Eade i A. Dionigi, 47–68. London–New York: Routledge.
- Robotycki, Czesław. 1985. „Myślenie typu ludowego w polskiej kulturze masowej (propozycje badawcze).” *Etnografia Polska* 39: 111–117.
- Rydlowski, Michał. 2019. „Dyssolucja kulturowa w nowych mediach na przykładzie magiczno-metamorficznego aspektu tożsamości wirtualnej.” *Kultura Współczesna* 4 (107): 41–59.
- Skeat, Walter. 1882. *A Concise Etymological Dictionary of the English Language*. London: Oxford University Press.
- Stomma, Ludwik. 2002. *Antropologia kultury wsi polskiej XIX wieku oraz wybrane eseje*. Łódź: Wydawnictwo Dopierała.
- Tokarska-Bakir, Joanna. 2000. *Obraz osobliwy – hermeneutyczna lektura źródeł etnograficznych. Wielkie opowieści*. Kraków: Universitas.
- Turner, Edith. 2009. „Wstęp.” W E. Turner i V. Turner, *Obraz i pielgrzymka w kulturze chrześcijańskiej*, przeł. Ewa Klekot, IX–XVI. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Turner, Edith, i Victor Turner. 2009. „Ikonofilia i ikonoklazm w pielgrzymkach maryjnych.” W E. Turner i V. Turner, *Obraz i pielgrzymka w kulturze chrześcijańskiej*, przeł. E. Klekot, 120–146. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Wolicka, Elżbieta. 1983. „O różnych typach wyobraźni symbolicznej i co z nich wynika dla sztuki sakralnej.” *W Drodze* (3): 72–84.
- Ziejka, Franciszek. 1980. „Cudowna obrona świątyni-miasta (z dziejów tematu).” *Rocznik Komisji Historycznoliterackiej* 17: 41–61.
- Zimniak SDB, Stanisław. 2011. „Percepcja zwycięskiej wizji maryjnej kard. Augusta Hlonda w posłudze pasterskiej prymasa Stefana Wyszyńskiego i błogosławionego Jana Pawła II.” *Rocznik Teologii Moralnej* 3 (58): 113–129.

Badania terenowe

- Recepcja sakralnych wizerunków przez homo religiosus* 2015 (BMN 538-H201-B962-15). *Religijność „żywa”*. *Wędrowki świętych figur i obrazów: perspektywa antropologiczna* 2014 (BMN nr: 538-H201-B463-14), Dubasiewicz Małgorzata.

Źródła online

- Bijak-Lisowska, Edyta. 2003. „Spacer po Jasnej Górze – Intrady.” Rozmowa Edyty Bijak-Lisowskiej ze Stanisławem Rudzińskim OSPPE. Strona internetowa *Biura Prasowego Jasnej Góry*. Dostęp [12.08.2021]. <http://www.jasnagora.com/prasa/opracowania/27/9>.
- Gołąb, Tomasz. 2014. „Odnówić nasze śluby chcemy.” Strona internetowa *Gościa Warszawskiego*. Dostęp [12.08.2021]. <https://www.gosc.pl/doc/1933510.Odnowic-sluby-nasze-chcemy>.

- HLI-Polska,,Faq – Najczęściej zadawane pytania.” Strona internetowa *Peregrynacji Ikony Częstochowskiej Od Oceanu do Oceanu*. Dostęp [10.08.2020]. <https://www.odoceanudoceanu.pl/faq>
- HLI-Polska. 2012. „Maryja Arką Przymierza na dziś dla nas.” Strona internetowa *Peregrynacji Ikony Częstochowskiej Od Oceanu do Oceanu*. Dostęp [10.08.2020]. <https://odoceanudoceanu.pl/node/130>.
- HLI-Polska. 2012a. „O Ikonie Częstochowskiej na kongresie w Niżnym Nowogrodzie w Rosji.” Dostęp [6.05.2021]. <https://www.odoceanudoceanu.pl/node/405>.
- HLI-Polska. 2012b. „Od Oceanu do Oceanu – od Władystoku do Fatimy. Peregrynacja Ikony Częstochowskiej przez świat w obronie życia już w Polsce.” Strona internetowa *Peregrynacji Ikony Częstochowskiej Od Oceanu do Oceanu*. Dostęp [6.07.2021]. <https://www.odoceanudoceanu.pl/node/121>.
- HLI-Polska. 2012c. „Zakończenie polskiego etapu peregrynacji Ikony Matki Bożej Częstochowskiej *Od Oceanu do Oceanu* przez świat w obronie życia.” Strona internetowa *Peregrynacji Ikony Częstochowskiej Od Oceanu do Oceanu*. Dostęp [6.07.2021]. <https://www.odoceanudoceanu.pl/node/177>.
- HLI-Polska. 2012d. „Maryja Arką Przymierza na dziś dla nas.” Strona internetowa *Peregrynacji Ikony Częstochowskiej Od Oceanu do Oceanu*. Dostęp [10.08.2020]. <https://www.odoceanudoceanu.pl/node/130>.
- Kowalewska, Ewa. 2014a. „Peregrynacja Ikony Częstochowskiej »Od Oceanu do Oceanu« świadectwem wiary i zaangażowania w obronę cywilizacji życia i miłości w wymiarze międzynarodowym.” Strona internetowa *Biura Prasowego Jasnej Góry*. Dostęp [10.08.2020]. <http://jasnagora.com/wydarzenie-8415>.
- Kowalewska, Ewa. 2017. „Międzynarodowa Koalicja *Od Oceanu do Oceanu* w obronie cywilizacji życia. Informacja prasowa.” Strona internetowa *Peregrynacji Ikony Częstochowskiej Od Oceanu do Oceanu*. Dostęp [10.08.2020]. <http://odoceanudoceanu.pl/node/944>.
- Kowalewska, Ewa. 2017a. „Human Life International – troska o obronę życia na całym świecie.” Strona internetowa *organizacji Human Life International – Polska, Polski serwis pro-life*. Dostęp [12.08.2021]. <https://www.hli.org.pl/pl/artykuly/1693-human-life-international-troska-o-obrone-zycia-na-calym-swiecie>.
- Łazarski, Paweł. 2012. „Od oceanu do Piekar.” Strona internetowa *Gościa Niedzielnego wyd. Gościa Katowickiego*. Dostęp [6.05.2021]. <https://katowice.gosc.pl/doc/1272446.Od-oceanu-do-Piekar>.
- Małecka, Agnieszka. 2003. Prezes Human Life International o „kulturze śmierci.” Strona internetowa *Tygodnika Katolickiego Niedziela*. Dostęp [10.08.2020]. <http://niedziela.pl/artikul/23049/nd/Prezes-Human-Life-International-o>.
- Mazurkiewicz, Piotr. 2015. „Filozoficzne źródła »cywilizacji śmierci« według Jana Pawła II. Wykład na Międzynarodowym Kongresie Rodziny – Miłość i Życie UKSW, 2015.” Strona internetowa *Parafii św. Szczepana w Warszawie*. Dostęp [10.08.2020]. https://szczepan.org.pl/images/AkcjaKatolicka/dokumenty/Cywilizacja_smierci.pdf.
- Paprocka Waszkiewicz, Agnieszka. 2014. „Każda ikona jest pro-life. Z Ewą Kowalewską, dyrektorem Human Life International-Polska, rozmawia Agnieszka Paprocka-Waszkiewicz.” Strona internetowa *Naszego Dziennika*. Dostęp [20.11.2017]. <http://naszdzienik.pl/mysl/75108,kazda-ikona-jest-pro-life.html>.

- Prawosławne Centrum „Życie”. Strona internetowa *Prawosławnego Centrum Medyczno-Wychowawczego „Życie”*. Dostęp [6.05.2021]. <http://life.orthomed.ru/>.
- Szałata, Joanna. 2012. „Od oceanu do oceanu nadzieją dla świata.” Strona internetowa *Tygodnika Katolickiego Niedziela*. Dostęp [10.08.2020]. <https://niedziela.pl/artyku-1/62859/”Od-oceanu-do-oceanu”-nadzieja-dla>.
- Tomoń, Stanisław. 2014. „Bronić życia będziemy!” Strona internetowa *Biura Prasowego Jasnej Góry*. Dostęp [12.12.2018]. <http://jasnagora.com/wydarzenie-8462>.

MOVED IMAGES.

INTERPRETATION OF THE MEANINGS ATTRIBUTED TO THE ICON OF OUR LADY OF CZĘSTOCHOWA IN THE PEREGRINATION ‘FROM OCEAN TO OCEAN’

SUMMARY

This article attempts to interpret the meaning that is nowadays attributed to the icon of our Lady of Czestochowa; during the peregrination ,From Ocean to Ocean with the icon of Jasna Góra in defence of life’. The analysis focuses on the complementary categories of movement, that is presence and closeness, characteristic of the journeys of images. Presence is related to image displacement understood as setting or crossing borders, while closeness takes into account the belief in the presence of a person or the power of the image, which is crucial for the peregrination in general, due to the generated closeness.

Relevant to categories, selected meanings appearing in the narrative of the organizers were considered: defensive, leadership and ecumenical. The considered meanings are based on typical motifs known from historical texts (defensive encirclement of the city or the use of an icon in military expeditions) and are understood here as conducive to determining or crossing borders (nations, religions) which indicates a utilitarian use of the image. However, it seems that the organizers, using military rhetoric, do not only reach to the former instrumental war use of the icon. With the help of the icon they, also, want to cross the antagonisms between religions and spread the theological meaning of the icon. Thus, an ambivalence is born that fits in the organizers’ narrative: the utilitarian use of the icon and its symbolic treatment.

Keywords: peregrination, pilgrimage, holy image, the icon of Our Lady of Czestochowa